

Lajtos Nóra

Képleírások és művészsorsok

(Móricz és a festészet)

Móricz Zsigmond 577 novellája közül egy tucatnyi festészeti tárgyú írása fókuszál valamilyen konkrét műalkotásra, vagy csak érinti a témát, illetve tematizál művészsorsot. Ezeknek fele a húszas években születik Móricz írói műhelyében (*A levelibéka* – 1922, *O Mors, bonum est iudicium tuum...*, *Fioretti*–1925, *Giotto és Rafael* – 1926, *Baleset* – 1927, *Esőleső társaság* – 1929), majd a harmincas és negyvenes években három-három művet találunk még a festészet témaköréből (*Öt tojás* – 1931, *Művészházasság I.*–1937, *Életre ítélve* – 1938; *Clára* – 1940, *Rég szétfoszlott felhő árnya*, *Művészházasság II.* – 1941).

A fent említett tizenkét novella egyharmada Assisi Szent Ferenc alakját rajzolja meg, vagy említi példaként a barna csuhás, kolduló barátot. *A levelibékában* például egy gyerekserg menti meg az enyészettől a kis zöld állatot; ezért az elbeszélő „szenteknek” nevezi ezeket a fővárosi kis sihedereket: „*Mintha szenteket láttam volna, Assisi Szent Ferenc lelke lobbant fel a józsefvárosi utcán...*” (*Novellák II.*/606.) Az *O Mors...*-ban Móricz 1925. évi velencei útját írja meg, amelyben az öngyilkosságot elkövető Janka emléke elől menekül két lányával, Virággal és Gyöngyivel.¹ Egy különleges velencei temetés szertartásának látványa nyűgözi le a szemlélőket: a vízen imbolygó gondolaravatalról meztlábás barátok, „Szent Ferenc késői, profán, természetes utódai” emelik át a szárazföldre a fekete koporsót. „Két kislányom forró-ijedten karolom magamhoz: ó jaj, hol van, hol van az, aki most, most imádkozna énérettem” – fakad ki dadogva a súlyos lelkiismeret-furdalás gyötörte énelbeszélő a novella záróóraiban.

Assisi Szent Ferencről (1181–1226) számos legenda született. A róla szóló történetek gyűjteménye a *Fioretti* címet viseli², ami „kis virágok”-at jelent, illetve egyes fordítók címadásának megfelelően *Szent Ferenc Virágoskertje* néven híresült el. Ezt az alcímet alkalmazza maga Móricz is 1926. augusztus 12-ei naplőbejegyzésében, amelyben a Szent életútjának szimbolikus értelméről elmélkedik: „*Szent Ferenc, mikor elindult a bíborból a mocsok felé, a lelket mint drága fényt vitte, s ráreflektorozott minden ártatlanságra: a galambokra, a farkasokra és a süket halakra is* (Naplók II./125).” A fenti bejegyzés témáját dolgozza föl Móricz

1 „A temetés után Lilikét elvitték anyám testvérei, minket meg apánk: Olaszországba utaztunk. [...] Végigjártuk a múzeumokat, képtárakat, templomokat [...] Többet is voltunk a Szent Márk téren, mint a templomában.” (Móricz Virág, *Apám regénye*, Bp., Szépirodalmi, 1979, 280.)

2 „A *Fioretti* a latin *Floretum* fordítása. *Florétumoknak* vagy *Florilégiumoknak* azokat a legendakompozíciókat nevezték a középkorban, amelyek gyakran a mai kritikai érzéktől merőben eltérően, innen-onnan összeszedelve egy-egy szent életének csodáit, példáit, tanításait tartalmazták.” <http://www.magnificat.ro/portal/index.php/hu/szent-ferenc-alap-mainmenu-144/roviden/9483-assisi-szent-ferenc-viragoskertje-fioretti> [utolsó letöltés: 2018. június 22.]

olvasmányélménye(i)³ alapján az egy évvel korábban született *Fioretti* című novellájában, amelyben Szent Ferenc csodás tetteit örökíti meg. Először a madaraknak prédikáló szentet látjuk, majd a gubbiói farkas megszéledítéséről olvashatunk, végül a halakhoz forduló Ferencről esik szó. A beszédben (nyelvben) artikulálódó csodás tettek felemlítése után – melyet egy ferences barát közvetít egy istentisztelet alkalmával – két férfi (sógorok) párbeszédét olvashatjuk a novella zárataként. Az egyikőjük, a kálvinista férfi hiteltelennek érzi a halas epizódot, mondván: „[...] a tiszai hal – azistenségit! – mán ezer esztendővel ezelőtt sem dugta ki a fejét a füttyentésre...” (Novellák II./833.)

Végezetül az 1926-ban megjelent *Giotto és Rafael* című hosszú (nyolc „jelenet”-re tagolt) elbeszélésről kell szólnunk, még mindig a *Fioretti*-témában.⁴ A mű önmagában is egy átfogó tanulmányt érdemelne, jelen dolgozatban viszont nem áll módunkban a szövegben fellelhető mind a tizenkét képleírásról szólnunk, legfeljebb az olyan komplexebb médiumváltásokról teszünk említést, amelyekben a megjelenített képi alkotások (festmények, freskók) képeslapok, fotográfiák formájában reprodukálódnak.

A novella első felének lazább témafelvezetésében egy házaspár olaszországi utazásáról olvashatunk, amelyben az érzékletes tájleírás és több, egymásra szintetizálódó izgalmas képleírás mellett műkritikusi fejtegetéseket is szerepeltet az író. Az ismét életrajzi ihletettséggű szövegben nem nehéz azonosítani a szereplőket Móriczcal és újdonsült második feleségével, Simonyi Máriával⁵, akivel éppen a novella megírásának idején utazott Olaszországba nászútra az író. Tökéletesen árulkodó jelenet például, amikor a katolikus feleség a dőmban „a szenteltvízhez nyúl, keresztet vet, s halkán súgja: – Egy kicsit imádkozom, szabad?” (Novellák III./18.) Az ott szerzett gazdag élményanyag részletekbe menő irodalmi feldolgozása a műben valódi művészettörténeti-esztétikai „csemege”.

A két, címben szerepeltetett, korszakalkotó festő mellett legalább ugyanannyi szó esik Giotto mesteréről, Cimabuéről és Pietro Peruginóról. A kor neves biográfiaírója, Giorgio Vasari *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek*⁶ címen ismert könyvének több kiadásában is mindig Cimabue életrajzát állítja könyve élére. Cimabue (1240 k. – 1302 k.) tehetséges tanítványa, Giotto fellépéséig reprezentálja a korszakot. A novellában Cimabue *Trónoló Madonnájának* (1. kép) és Giotto *Szent Ferenc a madaraknak prédikál* (2. kép) című alkotásának lényegre törő ekfraszisza olvasható: „Itt ez a két képeslap: egyik a Cimabue-kép, a másik a

3 *Fiorettinek* eddig öt magyar nyelvű fordítása készült, amelyek közül a következőket ismerhette Móricz: 1. *Fioretti*. Fordította: Erdős Renée. Élet ny., Bp. 1911. 2. kiadás: Révai, Bp. 1911. 2. *Assisi Szent Ferenc Virágos kertje*. *Fioretti*. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Kaposy József. Franklin, Bp. 1913; 2. kiadás: Genius, Bp. 1921. (A *Nyugat* 1921/9. számának *Figyelő* rovatában olvasható Király György korabeli jegyzete erről a kiadásról: Király György: *Fioretti. Assisi Szent Ferenc Virágoskertje*. Fordította: Kaposy József. Genius-kiadás.)

Valamint feltételezhető, hogy éppen az 1925-ös évben a Jókai-centenáriumra megjelenő Jókai-kódex által irányult figyelme a témára, amely kódex tudvalevő, hogy Szent Ferenc életét és csodás történeteit tartalmazza.

4 Szent Ferenc alakja indirekt módon is feltűnik még egyszer utoljára az életmű végéről: *Clára* (1940) című rövidprózájában az elbeszélő feleségének Clára nevű barátnője neve kapcsán jegyzi meg: „Assisiben láttam egy képet az alsó templomban Sancta Clara. Már ekkor is megállottam s többször visszamentem a kép elé; egészen ez a Clára.” (Novellák IV./734.) Megjegyzés: Simone Martini (1284 k. – 1344) itáliai festő Assisiben a Szent Ferenc-bazilika alsó templomának egyik kápolnáját, a Szent Márton-kápolnát díszítette egy freskósorozatával. Itt látható a mester munkája Szent Kláráról. Szent Klára Ferenc prédikációinak hatására állt a szegények szolgálatába.

5 Móricz Lili: *Kedves Mária! Móricz Zsigmond levelei Simonyi Máriának*, Bp., Magvető, 1979.

6 Móricz ezt a Vasari-kiadványt ismerhette: *A renaissance mesterei. Giorgio Vasari életrajzaiból*; ford. és jegyz. Honti Rezső. Bp., 1924, Győző Andor. Kiadói díszes egészsvázon-kötésben.

1. kép Cimabue: Trónoló Madonna (részlet az Assisi Szent Ferenc-bazilika freskójából), 13. sz. vége

2. kép Giotto: Szent Ferenc a madaraknak prédikál (1320-as évek)

3. kép Perugino: Krisztus színeváltóása (Transzfiguráció) (1497–1500)

4. kép Perugino
(eredeti nevén Pietro di Venucci)
Krisztus születése (1503)

„A kis Jézus imádata...
Nézze, hogy fekszik a földön a csecsemő... édes
kis kövér pocok. [...] Érzí az ember, hogy Istent
csodálnak benne az emberek, angyalok és állatok,
akik körülveszik.” (III./23.)

5. kép Raffaello: Fornarina (Róma, 1518–19)

6. kép Giotto: Szent Ferenc siratása

„Szent Ferenc fekszik a koporsóban, s felette két nő, a kisebbik ráborul a kezére, s csókolja. Hát ezt a csókot nem lehet elfelejteni... Ahogy a nő odaborul... Az nem színésznő, hogy megjártssza a csöndet... Itt jöttem rá arra, hogy van a nőben más is, nem csak érzékiség.”
(Giotto és Rafael)

„...a hotel halljában ma kezembe került egy német folyóirat, amelynek az első oldalán ott van egy kép: Rafael Szent Ferencének fotográfia-füaja... A vér megállt bennem: az első élő Szent Ferenc [...]. Nézd meg a szemét, hogy szinte kancsalít, a száját, ahogy szinte nemi kéjben torzul nevetés felé, ez igen: ennek a testnek súlya van: lefogyott, lesóványodott [...], és a ruhája, a szent keze, ahogy erő nélkül tartja a vesszőkeresztet [...]. Egészben egy örült szenvedő. Egy Istenné örült ember...” (Giotto és Rafael)

7. kép Raffaello: Szent Ferenc

...ahogy a gyermek Jézust a karja közé szorítja, s megette a kis Keresztelő János... Az az anyaroc, az egy élő, kielégült ember. Egy nő, aki keresztfülment minden emberin, s most meg van nyugodva, megelegetve s boldog gyermekében.

8–9. képek Raffaello: Székes Madonna (1515–1516 k.)

...a hosszas ovális arc, s mégis kemény arc, ezek a finom vonások, mély nézésű szem..." (Clára)

10. kép Simone Martini: Szent Klára (Assisi, 14. sz.)

Giottoé... Nézze, szívem: az elsón milyen szimmetrikusan vannak elhelyezve az alakok, egyik angyal jobbra vetett fejfel, a kép másik oldalán a másik balra vetett fejfel. A felső két angyal viszont befelé hajolva Mária alakjához. S oldalt a kolduló barát, szent Ferenc, kiesve a képből. S most nézzzen erre itt: ahogy Giotto Ference⁷ a galamboknak beszél... Az egy rajz-kompozíció: ez egy élethelyzet... Nézze meg a Cimabue Madonnáját, őszinte s reális arc s a többi is, egy sem üres és tartalmatlan..." (Novellák III./24.) A fenti képleírások sajátossága, hogy visszaemlékezés során, képeslapokról történik, azaz egy áttételes médiumváltással van dolgunk, amelyben az emberi emlékezetet pontosító képeslapok mint újszerű vizualitást hordozó mediális közegek működtethetők az értelmezés folyamán. A két műalkotás mint vizuális, képi jelenség között döntő különbség fedezhető fel a térábrázolás és statikusság-dinamika észrevételezésekor: a Cimabue-freskó egy beállított csoportkép állószerűségével szemben Giotto képe kapcsán egy „fordított” ekfraszisszal van dolgunk, amennyiben a festmény utánozza a szent család cselekedetét. Az elbeszélésből vett idézet folytatása pedig már a hüpotoszisz alakzatának iskolapéldája is lehetne, amikor is a narratív szövegstruktúra az elbeszélő élnék képzelőerejét tárja fel, miközben Szent Ferenc gloriifikációját verbalizálja ekképp (3–4. kép): „...nézze, milyen lebegés. Az összes angyalok megmozdulnak, s mint egy felhő sereglenek a szent alakja körül... Friss szél csapott a hullámokra, a felhőkbe, a mező liliomaiba, a gondolatokba [...]” Érdekes narrációs megoldás, hogy gyakran meg-megszakítja a képleírást Móricz, s ezáltal egy körkörös visszatérő műbemutató történik. Az érzékletes ekfrasziszokat a férfi (férj) szereplő kommentálja hosszasan, míg végül szentenciózus megállapításhoz jut, például: „A Rafael által festett madonnák mind élő nők.” (Novellák III./26.)

Móricz nőfelfogásáról is képet formálhatunk a novellában: a festményeken, freskókon megjelenített nőalakok egyszerre szakrális és profán szerepet töltenek be. Szűz Mária édesanyaszerepben tűnik föl a képértelmezések kapcsán. A különféle Madonna-ábrázolások (például Raffaellónál) mellett a vágykeltő, buja nőtipust Raffaello érzéki Fornarinája (5. kép) képviseli: „Nem volt felesége, s meglátta a nőben a nemi társat.” A harmadik nőtipusban pedig a „kikapcsolt érzékiségű”, érzékeny nő (közhasználatú kifejezéssel élve: a „gyengébbik” nem) ölt testet például Giottónál.

„Milyen jó egy nagy festő képébe belemerülni, hasonlít ahhoz, amikor az ember a tengerbe ereszti be magát, s percenként jönnek a hullámok, és elborítanak...” (Novellák III./23.) Ennek a „lebegő” befogadói attitűdnek egy korábbi szöveghelyen egy másik oldala is megmutatkozik, amelyben pedig egyfajta ontológiai „pozícióváltás”-t érezhetünk a sorok között olvasva: „Még sose hatott rám ennyire semmi piktúra, mint ez a kis umbriai bolt – [...] hiszen számtalan képet lát az ember a múzeumokban, de az valami más. Itt bent vagyok a boltban, amit ki kellett festeni, valami célra... Ez élet, valóság...” (kiem. tőlem: L. N.) A Collegio del Cambio, azaz a régi tőzsde falain megelevenedő szentek, allegorikus alakok pazar látványa szinte „beszippantja” a figyelő tekintetét, s esztétikai élményé formálja azt.

Móricz Giotto és Rafael című elbeszélésében igyekezett felmutatni a reneszánsz trecento és cinquecento korszakainak jellegzetes művészi törekvéseit, s mellette egyfajta sajátos élménybefogadásáról is bizonyosságot tett.⁸

Végezetül hadd ejtsünk néhány szót a művészsorsokat bemutató novellákról.

7 A Szent Ferenc életét bemutató freskósorozat szerzősége a művészettörténet egyik leghevesebben vitatott kérdése: az alkotó személyét bizonyító iratok nem maradtak fenn, így azokat a freskókat, amelyek nem Cimabue jellegzetességeit viselik, Giottónak tulajdonítják. <http://24.hu/tudomany/2012/01/08/a-reneszansz-első-fecskeje-1337/> [utolsó letöltés: 2018. június 22.]

8 A többi érdekesebb képleírásokat lásd a 6–10. képek mellett!

Két vívódó festőművész műhelyébe enged betekintést Móricz a *Baleset* (1927) és az *Életre ítélve* (1937) című elbeszéléseiben. A *Baleset* egy tíz éve Afrikában élő magyar festő örökség miatti hazatéréséről szól. A vidékre „száműzött” művészen „életfáradtság” uralkodik el: „*Úgy vonszolta az életet, mint valami rendkívüli terhet.*” (Novellák III./66.) Hiába keresik föl, hogy kiállítást rendeznének a képeiből, visszautasítja az ajánlatot, ami miatt végül a kisvárosban bolondnak tartják. Egyik csavargó estéjén egy nőt pillant meg, akinek a látványa megdermeszti. Elindul a házától ellentétes irányba a mezőre, amelynek a végtelenbe táguló tájképe lenyűgözi: ebből a festői látványból látomás válik; tevekaravánokat lát s egy lányt magas korszóval a fején. Vizuális hallucinációja által ebbe a lányalakra transzformálódik a korábban az utcán meglátott nő arca.

„*A festő az állvány tetején állott és a Péter-fejet nézte.*” (Novellák IV./618.). Az *Életre ítélve*-beli monumentális képeiről híres névtelen festő kritikásával folytat termékeny párbeszédet. A festő minduntalan a Szent Péter alakját megjelenítő festményén „maszatol”, legnagyobb műgonddal annak fejbábrázolásán dolgozik: „...*ujjával hozzányúlt a Péter-fejhez. A szem körül elmázolta a friss festéket.*” Ez a „retusált” alkotói gesztus azonnal szembetűnik a kritikusnak. „*Ha »szikla« Péter, akkor nem lehet más, csak abszolút koponya.*” (619.) Az anatómiai pontossággal elkészült apostolfejen végzett javítással kívánta előbbé varázsolni festményét, amelyen ezáltal a technikai „simitással” egy magányos lélek alakja körvonalazódik a több méteres vásznon.

Az *Őt tojás* című írásban Matyika, a festő Pestről érkezik haza a falujába temetésre, s közben betér állapotos felesége rokonságához, ahol a jegyző tizenöt éves lányát, Hédikét kívánta megfesteni, de nem engedik. „*Jaj de szép lettél, Hédike – kiáltott fel a festő álmélkodva –, mint egy Botticelli Madonnácska...*”⁹ (Novellák III./334.) Sértődöttségében elhagyja a házat, de előtte még megjegyzi, hogy ikreik lesznek, s „*puttókat fogok festeni belőlük párjával, kis szárnyas angyalokat.*” (333.) Egy kissé hasonló, elutasító művészellenes magatartást mutat fel az *Esőleső társaság* egyik tagja is, aki apaként képtelen megérteni fiát: „*Az én kisebbik fiam... Fene hallott ilyet: művész! [...] festi a lovat, ahelyett hogy ráülne s bevágatna vele a pusztába.*” (Novellák III./165.)

Művészházasság címmel két novella is olvasható Móricztól. A négy év különbséggel megírt szövegek témakidolgozottsága hasonlóságot mutat: a házasság intézményéről értekezik művészek esetében: „...*a házasság ugyanolyan művészet lévén, mint bármely más képzőművészet, ez igazán csak művészeknek való foglalkozás. Csak egy titka van: kell hogy a partnernő megfeleljen a párjának.*” (*Művészházasság*, 1937, Novellák IV./577.) A másik írásban ellentétes álláspontra jut az elbeszélő: „*A szerelem nem arra való, hogy költői és művészi eredményeket szüljön a házasságban. [...] Mert két művésztemperamentum aztán igazán nem fér össze egy művészházasságban*” – olvashatjuk a mű zárósorában (*Művészházasság*, 1941, Novellák IV./758.)

Móricz eddigiekben megnevezett műpártoló novellaapparátusa egy, a festőművészet irodalmi feldolgozottságáról nyújt érzékletes képet. Ugyanakkor ha kitekintünk a szépírói munkákból, Móricz Virágtól értesülhetünk még az író egyéb képzőművészeti „vonzalmi”-ról. Így például arról, hogy Michelangelóról készült drámát írni. „...*nem regényt, de drámát, mert ez drámai jellem volt.*” (MV, *Apám...*: 281.) Vagy később, ahogyan Raffaello igazó asszonyáról, Fornarináról szól: „...*Ez az édes kis fej mily keveset tud a pozitív tudományokból és mégis mily ihlető!... Múza...*” (Uő: 304.) S végül, akiről csak érintőlegesen beszél *Emlékszem* című novellájában: az író portréját szintén megfestő Rippl-Rónai alakja a meg-

9 Utoljára az 1941-es *Rég szétfoszlott felhő árnya* című novellában említődik meg a reneszánsz kori Madonna alakja: „*A falon függő régi képekhez menekült. Kié is ez a fűben fekvő mezítelen Madonna? Reneszánsz. Reprodukció.*” (Novellák III./792.)

ismerkedésüktől egészen a festő haláláig köszön vissza Virág regényében: „Kaposvárott lakott Rippl-Rónai József, a század elejének legjobb magyar festője. [...] Apám már az első pesti kiállítás idején összebarátkozott vele, mikor még a műkritikusok szörnyetegnek tartották. S aztán a háború alatt megszerették egymást.” (268.) „Memento mori. Mennyi halál egymás után!¹⁰ [...] meghalt Rippl-Rónai Jóska bá, a kedves. És meghalt Tóth Árpád, a legszomorúbb költő...” (342.)

A *Napló*iban is találkozhatunk elszórva olyan bejegyzésekkel, amelyek tovább árnyalják Móricznak a festészet irányában mutatott érdeklődését. Dürer életét olvassa (*Naplók*, 277.) például, vagy utalás történik 1910-es *Munkácsy Mihály* című pályarajzára is. Mindezeket túl természetes, hogy író- és költőtársairól is széles panorámát mutat be novelláiban. Írói „ecsetkezelése” során viszont nemcsak kortársai elevenednek meg, hanem régmúlt idők neves poéta- és íróalakjai, mint például – többek között – Rimay János, Csokonai, Kazinczy, Petőfi, Vörösmarty, Gárdonyi vagy Tolsztoj és Dosztojevszkij¹¹.

10 Megjegyzés: a két művész halála között egy év telt el. (A festő 1927. nov. 25-én, a költő 1928. nov. 7-én hunyt el.)

11 A tanulmányban szereplő idézetek eredeti lelőhelye: Móricz Zsigmond, *Naplók*, Bp., Noran, 2012; illetve Móricz Zsigmond *Novellák*, Bp., Osiris, 2002.